

ZBYNĚK HOLUB

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ, ČESKO

zbynek.holub@pf.slu.cz

OBRAZ JIHOZÁPADOČESKÉ FRAZEOLOGIE NA PŘELOMU TISÍCILETÍ A JEJÍ REFLEXE V LITERATUŘE

Klíčová slova: Frazologie, dialekty, jižní Čechy, západní Čechy, slovník, frazémy verbální a nominální, územní rozmanitost, tematická rozmanitost, modely, terénní výzkum, literatura, způsob mluvy, paremiologie, propozice, polypropozice, rodilý mluvčí

Keywords: phraseology, dialects, South Bohemia, West Bohemia, dictionary, phrasemes, verbal, nominal, territorial diversity, thematic diversity, models, field research, literature, verbal art, paremiology, propositional, polypropositional, native speakers

Frazologie lokálních nářečí

Obecně lze konstatovat, že také nářeční frazémy, popř. frazémy oblastní, regionální apod. lze hodnotit jako příznačné pro určitou lokalitu; stejně jako běžné nářeční lexémy (srov. např. Bachmannová 1986: 1–5; Golášová 2013: 66–67).

Nejprve je ale nutné vymezit předmět našeho zkoumání. Jak uvádí František Čermák, tradiční a rozšířené vymezení frazému a idiomu jakožto ustáleného a reprodukovatelného spojení slov, jehož význam je zčásti nebo zcela neodvoditelný z významu jeho komponentů, nevyhovuje, protože nepokrývá všechny typy ani všechny roviny. V zásadě však platí, že analyzuje-li se kombinatorický útvar formálně, z hlediska formálních rysů, mluví se o *frazému*, zatímco analýza sémantická, z hlediska relevantních sémantických rysů, opravňuje užití názvu *idiom*. Frazém či idiom (dále f.i.) pak lze postihnout takto: je to taková jedinečná ustálená kombinace minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v žádné jiné kombinaci nebo více kombinacích, resp. vyskytuje se v takové funkci pouze ve výrazu jediném, popř. několika málo (FaI). Toto pojetí je tedy především syntagmatické a má zároveň operacionalistickou povahu; toho lze využít i k testování neznámých výrazů a identifikaci f.i. (FaI).

Z tohoto pohledu lze konstatovat, že jsme základní, ale z hlediska dlouhodobého výzkumu též poměrně rozsáhlý soubor frazémů shromáždili již v DNS (s. 388–392). Stejně jako u obecnějších výzkumů frazeologie jsme zkoumali složky f.i.,

k nimž patří (minimálně) „struktura, prvky a jejich povaha, kombinace, ustálenost, počet prvků a funkce prvků“ (zpravidla vždy různě anomální povahy; srov. FaI). Nejprve však bylo nutné odlišit oblast lokální frazeologie od širšího výběru kolokací, které se objevují (např.) v promluvách rodilých mluvčích na českém jihu (srov. Bachmannová 1986: 1–5, 2011: 79–87; DNS: 133–134; Rosenkranz 1988: 86–91).

Máme-li potom jednotlivé typy frazémů klasifikovat, musíme si opětovně připomenout systémy jejich klasifikace, popř. hranice takového vymezení (např. v rámci odlišení frazémů a parémií; ale nejen v tomto případě; srov. Holub 2007: 147–149; Bachmannová 2011: 79–87). Také v této studii proto odlišujeme frazémy nominální (jmenné), verbální (slovesné), přirovnání, dále pak typy „větné“, tedy propoziční a polypropoziční, chápané dnes většinou jako parémie (Bachmannová 2011: 79–82; FaI).

Náš vzorek frazémů a parémií si tu zaslouhuje pozornosti především proto, že jednotlivé záznamy pocházejí jednak z českého jihu (z Doudlebska, Prachaticka a Netolicka i z tzv. blatských lokalit, tedy z oblasti tzv. Blat; Soběslavsko-veselských („pšeničných, velkých či bohatých“; srov. Baroko 2017: 31–33) a Zbudovských („ovesných, menších“; srov. Kovář 2008, Baroko 2017: 34–36), kraje tradičně pokládaného za domov rázovitých sedláků (srov. Holub 2009: 127–143; také Bachmannová 1986); a rovněž z českého západu (z oblasti tzv. Chodska, tedy z Domažlicka; dále z Klatovska a ze širšího Plzeňska). Jsou tedy živým dokladem jazykové reflexe každodenního života (tj. modu vivendi) ve sledovaných lokalitách jihozápadočeských nářečí. V uvedených lokalitách dále nacházíme (z hlediska jazykového) četná (zachovalá) nářeční specifika. Ta se potom ještě diferencují směrem k okrajům území. Závažná je též okolnost, že svého času představoval tento úsek nejj jižnější a nejzápadnější výspu tradičního českého osídlení; na jihu po tradiční lokality Doudlebska, na západě po okraj tradičního Chodska (Bachmannová 1998, 2011: 79–82; DNS; Jindřich 2007; Hruška 1907 aj.).

Současný nářeční výzkum na českém jihozápadě potom potvrzuje, že stále existuje dostatek lokalit, v nichž je potřeba i dnes navazovat na předchozí exploraci. Zejména potom tam, kde došlo k dosídlení území po roce 1945. Podobně lze odkázat na závěry, které nabízí analýza materiálu *Českého jazykového atlasu*, popř. provést srovnání s prvními odkazy na frazémy v internetovém *Slovníku nářečí českého jazyka*.

Nelze pochybovat o vázanosti frazémů na místní prostředí. Mnohé z komponentů (nejčastěji v rámci přirovnání) úzce souvisí s každodenním životem obyvatel lokalit, často se způsobem hospodaření, s oblastí stravování, bydlení, poznávání životního prostředí apod. V dalších z nich se mohou uplatňovat místní nebo pomístní jména (Bachmannová 1986), vzácněji potom antroponyma (v případě reflexe událostí, k jejichž vzniku daly podnět aktivity místních občanů). V řadě případů

už je význam poněkud nebo úplně zastřen (a spojení jsou chápána jako značková). Mnoho spojení také zahrnuje archaické typy pojmenování (Bachmannová 1986).

Projekt frazeologického slovníku českého jihozápadu

Projekt slovníku v současné době vychází z předběžných výzkumů, které probíhaly na území českého jihu a západu v prvním dvacetiletí 21. století. Zpočátku spíše v rámci projektů Jihočeské univerzity a Jihočeského muzea (do roku 2008), ale od roku 2009 už výhradně jenom na základě spolupráce učitelů Pedagogické fakulty, Filozofické fakulty a Fakulty aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni¹. Frazeologii lokálních nářečí ovšem nelze chápat odtrženě od kontextu obecné frazeologie a idiomatiky. Specifika nářeční frazeologie nacházíme vždy v úzkém sousedství specifík nářeční syntaxe (méně již morfologie) a nářečního lexikonu. Výzkum nářečí (doudlebského, blatského, prachatického a chodského; ale rovněž mluvy dalších vybraných západočeských lokalit, např. tzv. *plzeňské mluvy*, popř. zkoumání frazeologie a lexikonu jižních i západních pohraničních úseků našeho území... apod.) může směřovat výhradně k sestavení *regionálního frazeologického slovníku*.

Za **frazémy** přitom pokládáme, shodně s dlouhodobým odborným územ, ta dvoučlenná a vícečlenná spojení, pro něž je typická ustálená kombinace prvků (tzv. diskrétní forma), reprodukovatelnost jednotky jako celku a přímá neodvoditelnost významu daného spojení z významů jeho jednotlivých komponentů (slov nebo slovních tvarů; srov. Bachmannová 1986).

Jednotkou všech úrovní **idiomatiky a frazeologie (dále i.f.)** je tedy z hlediska (především) formálního frazém, z hlediska (především) obsahově-sémantického idiom. Frazém a idiom je produktem kombinací jednotek nižšího řádu všech úrovní i.f., tj. jednotkou i.f. libovolné roviny. Představuje syntagmata prvků, z nich je jeden z hlediska druhého členem extrémně omezeného a uzavřeného paradigma... (srov. Čermák 1982: 183; souborně: Čermák 2008). V této souvislosti musíme odlišit rovinu lexikální, kolokační a propoziční. Na pomezí kolokace a propozice stojí zvláštní oblast i.f.: množina všech přirovnání. Ta svou povahou patří jak

¹ Vzhledem k tomu, že se dnes na exploraci celkem pravidelně podílejí (rovněž) profesionálové (v první řadě zmínění učitelé ze Západočeské univerzity v Plzni) i vzdělání laici, kteří se sdružili v regionální učené společnosti *Génus loci českého jihu a západu* (dále GL, z.s.), dá se hovořit o postupném obnovování systematického nářečního, etnografického i mezioborového výzkumu; zejména pak na západě Čech. Zapsaný spolek GL, z.s., úzce spolupracuje se Západočeskou univerzitou v Plzni, stejně tak ale se Západočeským muzeem a s řadou regionálních muzeí. Výsledkem této spolupráce je pravidelné pořádání regionálních vědeckých konferencí).

do oblastí kolokace, tak do oblastí propozice. Frazém a idiom pak je třeba nazírat v zásadě z trojího hlediska; tj. na základě vztahu

1. útvaru jako celku k jeho částem, komponentům;
2. vztahu jedné jednotky ke druhým;
3. vztahu jednotky k typu vyšších jednotek, které v kombinaci s jinými tato jednotka vytváří (Čermák 1982: 177–185).

Frazémy z hlediska teritoriální i tematické členitosti

Z větší části hodnotíme frazémy na základě jejich plnovýznamových členů; zpravidla u jmen a sloves. Často jsou základní sémantické hodnoty popsány u jednoho z členů frazeologické jednotky, s nímž frazém nejvíc koresponduje. V některých případech to může být u více členů. O to složitější je však popsat ty frazémy, které můžeme označit jako nářeční, diferenční (tj. frazémy, k nimž neodkazují lexémy uvedené v SSJČ, popř. obsahují nářeční prvky a nejsou zaznamenány v nějaké blízké formě, kterou SČFI považuje za spisovnou).

Doklady sběru jihočeské a západočeské frazeologie ovšem nacházíme v díle jazykovědců už od přelomu 19. a 20. století, např. pro český jih u Josefa Vavřince Duška (*Hláskosloví nářečí jihočeských*, 1894; *Kmenosloví nářečí jihočeských*, 1902) nebo Vojtěcha Kotsmícha (*O podřečí doudlebském*, 1868; *Pohádka o dědovji a bábě*, 1898), pro český západ u Jana Františka Hrušky (*Dialektický slovník chodský*; 1907) apod. Na českém jihu² potom na starší výzkum navázal v době novější v povodí Blanice na Prachaticku např. Bohumil Vydra (*Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, 1923). František Jílek (Oberpfalcer) již hovořil o vybraných frazémech jako o typickém odrazu „jihočeské řeči“ (*Jihočeský člověk a jeho řeč*, 1961). K frazeologii přihlíželi později také Slavomír Utěšený (*Nářečí přechodového pásu českomoravského*, 1960; souborněji v díle *Jihočeská vlastivěda*, díl *Jazyk: nářečí, místní jména, slangy*, 1986), Antonín Rubín (srov. články v časopisu „Naše řeč“; zejména v 80. letech 20. století), na Prachaticku Ludmila Švestková (např. 1957: 164–175) a Jana Jančáková (1970: 243–251), v lokalitách tzv. Doudlebska posléze také Z. Holub (DNS). Situaci na západě českého jazykového území sledoval rovněž Jindřich Jindřich (společně s Jindřichem Kotalem; srov. Jindřich 2007), nověji pak jazykový stav na konci tisíciletí popsal Jaroslav Voráč (*Západočeská vlastivěda – část Nářečí*, 1991). Syntetické práce k jazykové situaci jihozápadočeské nářeční podskupiny vydal rovněž Jaroslav Voráč (*Česká nářečí jihozápadní* 1955/I, 1976/II); zde ovšem se nezaměřil na lexikon a frazeologii.

² Zde však vymezení zkoumaných lokalit nelze ztotožňovat s územím, které je označováno jako Jihočeský kraj.

Řadu poznatků o proměnách nářečí (tedy i frazeologie) v regionu však přinesly bakalářské, diplomové a disertační práce posluchačů a absolventů Jihočeské a Západočeské univerzity.

Výzkum frazeologie a jeho konkretizace na vybraných modelech

Strukturální klasifikace frazémů vychází z popisu ustálených slovních spojení na základě slovních druhů. Poněkud odlišně je potom třeba postupovat u přirovnání a klauzí, popř. u větných celků (zejména u parémii). U všech typů frazémů se potom snažíme najít základové (klíčové) slovo, většinou jméno (často substantivum), jindy sloveso (popř. jiný slovní druh). Klíčové slovo nám umožní zařadit frazém jak abecedně, tak tematicky (Bachmannová 1986; FaI).

Přímý terénní výzkum a jeho reflexe v literatuře i v lidové slovesnosti (podle jednotlivých oblastí)

1. V oblasti **Doudlebska** (s přesahem na tzv. **Vitorazsko** a **Novohradsko**) jsme zaznamenali základní vzorek frazémů, z nichž lze určitou část označit za nářeční. V „doudlebských” lokalitách probíhal již v předchozích letech starší autorský (laický) sběr nářečních dokladů; tedy i frazeologie. Svědectví o tom najdeme v mnohých pracích doudlebských písmáků, k nimž patřili např. Jaromír Šimon (tento místní sběratel; přispíval do regionálních periodik: *Pošumavský kraj*, *Jihočeská jednota*; srov. např. Šitnerová 2008: 60–63), Karel Hlubuček (místní sběratel, zubař z Trhových Svinů; srov. Šimánek 2015; Štifter 2018), Anna Froňková (národopisná a sběratelka reálií i nářečních dokladů z Komařic, jediná žena-kočí v naší republice; spoluautorka DNS), Marie Bočková (národopisná a nářeční sběratelka z Dvorců u Borovan), Marie Běhouňková (nářeční sběratelka příběhů a vypravování z Doudleb), Karel Janů (nářeční a vlastivědný sběratel ze Soběnova), Jan Žáček (nářeční sběratel z Borovan; srov. Homolka–Malík–Žáček 1981) aj.

Základní vzorek frazémů tu lze analyzovat na materiálu „doudlebského slovníku” (DNS; kromě diferenčního slovníku a tezauru také v části *Příběhy a pověsti z širšího Doudlebska*). Frazeologie doudlebského nářečí má však dnes určitý odraz i v literatuře; např. v knize Oldřicha Petráška a Zdeňky Študlarové (2017).

2. V lokalitách **Prachaticka** a **Netolicka** se od počátku 20. století v rámci nového terénního výzkumu hledaly stopy nářečních frazémů zejména v tzv. „tiřáckém” nářečí. Nelze se však omezit na malou lokalitu, kterou na Prachaticku představuje povodí horního toku řeky Blanice. Reflexe frazeologie můžeme doložit v článcích časopisu „Zlatá stezka”, který vycházel do 40. let 20. století. V rámci různých

literárních útvarů tu nacházíme frazémy v *pověstech*, v *hádankách*, v *anekdotách* apod. V rámci staršího pojetí frazémů se tu ještě odlišují různá *rčení* a *úsloví* (s touto terminologií se však dnes setkáváme spíše jen v rámci literární teorie). V rovině parémii prezentují autoři článků zajímavá *pořekadla*, *pranostiky* a *příслови* (někdy se autoři dokonce zmiňují o *mudrosloví*), *rozpočítadla*, *řikadla* apod. (srov.: „Zlatá stezka”; zejména ročníky 1927–1929, 1932–1934, 1946–1947; např. 1927–1928: 25, 1928–1929: 26, 1932–1933: 193; 1933–1934: 10 an., 1946–1947: 6, 15, 72).

3. V lokalitách tzv. **Blat** (tzv. „ovesných” na Zbudovsku i tzv. „pšeničných” na Veselsku a Soběslavsku) jsme zatím zkoumali především slootvorné aspekty proměn frazeologie na tzv. „pšeničných” Blatech; a to např. užití *předponových sloves* v rámci frazémů (zejména v případě, mění-li prefix význam slova a následně celého frazému. Soustavný výzkum zatím na Blatech neproběhl. Základní soubor frazémů, které byly zaznamenány v oblasti tzv. „pšeničných Blat”, pochází ze sběru místní učitelky Marie Krškové z Borkovic a ze Zálší, a zvláště potom z jejích knížek blatských příběhů a lidových vyprávěnek. Tato „spisovatelka Blat” ve své době studovala folklór a nářečí; od r. 1941 pak zachycovala lidová vyprávění a později vydávala krátké příběhy, pověsti a pohádky z Blat (1950, 1957, 1974; posmrtně: 1999 a 2000).

Zajímavé však je, že se forma i význam blatských frazémů, které ve svém díle uvádí Marie Kršková, mnohdy (téměř nebo částečně) shodují s podobou i obsahem frazémů doložených pro jih Čech sběrem Františka Ladislava Čelakovského (Čel). Připomeňme si proto alespoň některé z nich (ve výběru): přirovnání typu *prskat/praskat jak* (Čel: *co*) *mokrý dřev v ohni* (něco není v pořádku/ „nedělá dobrotu” – o někom, kdo se zlobí, o bouřlivé situaci): *potom to praská jak/co mokrý (mokrý) dřev v ohni*; slovesné frazémy: *mít se k dobrému* (snažit se pomáhat, být užitečný, rozvíjet se/ o člověku), *stát v/-e (té/tej) váze* (být v/-e /tom/ stavu), *vybřednout* (Čel: *vybřísti*) *z kalužiny* (dostat se z problému, potíží), *vonět* (Čel: *zavánět*/ komu /co) *pod nos* (o něčem, co je někomu nepříjemné); zejména se slovesem *být*: *být* (koho/ čeho) *v bečku*: *byť jich v bečku bylo*; někdy *kombinovaně*: *být v pytli + jedním rázem* = *být v pytli jedním rázem*; popř. *polypropoziční* (*parémie*): *Nechat šaška* (Čel: *-ů*), *hledat Vaška* (Čel: *a obrátit se k Vašku... dostat rozum*; Čel: *kombinace: nechal šaška a hledal Vaška*)...

Výhradně kontextové jsou parémie *Psala to hloupost a diktovala jí nenávisť* nebo (*Na mou věru*) *polévka ještě není slaná!* Mezi jmennými frazémy tu najdeme (např.) spojení *martinské husy* (také: nesplněné sliby), *těžký vozka* (neobratný člověk).

V oblasti „ovesných” Blat dosud nebyl systematický výzkum proveden. Doklady místních nářečních frazémů ale v literatuře nacházíme; např. v románu Karla Klostermanna *Mlhy na Blatech* (srov. Holub 2009: 127–143).

4. V oblasti **Klatovska**, **Přešticka** a v bezprostředním **okolí Plzně** se také současné analýzy zaměřují spíše na hodnocení *předponových sloves* podílejících se

na utváření frazémů tehdy, pokud mění význam frazému. V souvislosti s tím bude potřebné analyzovat některé tzv. „slovníky plzeňštiny“ (např. slovník Jana Hajšmana 2017, popř. společný slovník Jana Hajšmana a Petra Mazného: 2018), slovníky nářečí Přestic a okolí (které na základě sběru místního učitele Václava Vacka sestavil Jiří Běl, 1997–1998), slovník Červeného Poříčí (který byl shromažďován v průběhu našeho výzkumu v letech 2002–2005). Některá ustálená slovní spojení se ale udržela jako frazém (např. jako přirovnání) již jen na českém západě. K takovému typu patří např. přirovnání *líná po hubalce*.

5. V lokalitách **Domažlicka** (a tedy i tzv. **Chodska**) má výzkum nářečí mnohaletou tradici. Dnes můžeme vycházet jednak z materiálu Hruškova slovníku domažlického nářečí (1907), jednak z pietní edice závěrů sběru folkloristy Jindřicha Jindřicha a učitele Jindřicha Kotala (2007).

Řadu dokladů původních „místních“ frazémů ale nalezneme i v pracích dalších chodských písmáků. Např. v knihách Jindřicha Šimona Baara (zejména v *Chodské trilogii* či v *Chodských písních a pohádkách*; vyd. 1976; sbírku lidových písní s řadou jazykových dokladů J. Š. Baar r. 1923 posléze předal J. Jindřichovi, srov. Ulrychová 2012); s ohledem na starší stav jazyka však také ve Schnablově edici *Knihy Pamětihodných příhod královského města Domažlic 1631–1859* (2013) a v recenzi Lydie Petráňové v časopisu „Český lid“ (2015: 375–377) nebo ve statích M. Vejtlupka-Čerchovského (2010–2018). Zajímavé jsou v tomto ohledu i doklady frazémů v tvorbě J. Vrby (*Chodsko pod Haltravou*, 1924; *Chodské rebelie*, 1924–1926; *Chodský černý týden*, 1947; *Chodský bílý týden*, 1947).

Z hlediska **statistického hodnocení** je třeba zdůraznit, že jsme během dosavadního předvýzkumu zaznamenali na Doudlebsku 283 frazeologických jednotek (dále „položek“; jedná se tedy o 19,7 % celkového vzorku; 38 položek není dosud zpracováno; celkem jde tedy o 321 položek, což činí 22,4 % souhrnného/sebraného vzorku; dále SV). Na Prachaticku (a Hornoblanicku či Netolicku) se zatím jedná pouze o 69 položek, tedy o 4,8 % SV (a dalších 187 položek dosud není zpracováno; celkem jde tedy o 256 položek, čili o 17,8 % SV). V regionu Domažlicka (Chodska), Klatovska a Plzeňska představuje náš model 130 položek, tj. 9,1 % SV. Dalších 257 položek nebylo dosud zpracováno (celkem jde potom o 387 položek, tj. o 27 % SV). V oblasti tzv. Blat („ovesných“ i „pšeničných“) máme zatím zachyceno 107 položek (tj. 7,5 % SV). 356 „blatských“ položek ale zatím nebylo dosud zpracováno (celek pak činí 463 položek, tedy 32,2 % SV). V souhrnu všech dosud zkoumaných lokalit je dnes zpracováno: 589 položek (51 % SV). V celku SV nacházíme položek mnohem více; celkem 1358 frazémů a idiomů (včetně přirovnání). Předpokládáme však, že po analýze 78 doložených parémií budeme moci v nejbližší budoucnosti vycházet ze základu o rozsahu 1436 položek.

Z hlediska **strukturní analýzy frazeologických (popř. paremiologických) jednotek** potom sledujeme různá slovní spojení z hlediska jejich vnitřního uspořádání.

Frazémy slovesné jsou zastoupeny především spojeními se slovesem *být* (58 položek). Na modelu spojení s tímto verbem si můžeme ukázat nejčastější strukturní kombinace typu V + S, např. V + S₁ (*být chovít* – o nemocném staré, sešlém člověku), popř. na pomezí s přirovnáním V + S₂ + A... *být* (nějakého, např. *pravého*) *fládra* (mít nějaký, popř. dobrý charakter, nějaké/ dobré/ vlastnosti; Holub 2009: 127–143), V + S₂ + S₁ (být někoho rota: *bylo nás: rota...* popř. v přirovnání: *jako drabantů; že jich bilo!*... hodně), V + S₂ (+ S₇)... *být štráchů* (s něčím, s někým, někde); o okolkování, při přílišné péči o někoho/něco, obd. vést zbytečné řeči o někom/něčem... (Holub 2009: 127–143; srov. také *dělat štráchy*), V + S₄/ Adv + S₂ (+ Adv)... *být hromadu* (koho/čeho, kde; Holub 2009: 127–143).

Zastoupeny jsou také vazby předložkové (V + pS):

V + pS₂... *být z... rodu* (charakteristika rodiny: z rodu *bláznivého, dobráckého*), V (+S₁) + pS₂ + A... *být (kvítka) z jiného pole*... *být* jiný, odlišný/ odjinud (Holub 2009: 127–143).

V + pS₄: V (+ S₂) + pS₄: (*být* (koho/ čeho) *v bečku*: *byť jich v bečku bylo* (o velkém množství; také Holub 2007: 147–158), *být na truc* (koho: např. *kantora; advokáta, pana pátera*... *být* přesvědčivější než někdo; (srov. Holub 2009: 127–143); V + Adv/A/Int /S₁ + pS₄ (*být baf/haf/ham/ňam na buchtý* – o neschopném člověku, nekňubovi), popř. V + (A) + pS₄ + Kl... *být (dobrý) za vůz, aby hnůj nepadal*...

V + pS₆: *být na lajici/lavici* (*být* nemocen), *být na špehu*, *být pod kloboukem* (ženatý), *být v kalupu* (spěchat), *být v konci* (reg. tvar sg.; obec: *být* v koncích), *být v oubytě* (chřadnout), *být na poletu* (chodit za děvčaty, *být* na záletech), popř. V + pS₆/+ pS₆: *být ve starostech* /o kom (o tobě)... *bát se* (o koho; srov. Holub 2009: 127–143) apod., kombinovaně také V + pS₆ + Adv/S₇ (srov. výše)... *být v pytli jedním rázem*... (*být* v pytli + *být jedním rázem*... rychle se ocitnout v problému, popř. o něčem, co se stalo velmi rychle; srov. Holub 2007: 147–158), V + pS₇: *být pod střehem* (*být* sledován, *být* v centru pozornosti někoho/ostatních), popř. V + pS₇ + A + Adv... *být s (plnou) pravdou* (kde; např.: *byl tam s plnou pravdou* = měl pravdu ve všem; Holub 2009: 127–143).

Podobně nacházíme četné vazby s adjektivem: V + A; především se složeným tvarem adj.: *být bekaný* (o dítěti, které zlobí), *být (nějaký) darebný* (postonávat), *být nacuclý/nacuclej* (*být* opilý; zejména na Doudlebsku), (S₁) + V + A... *být/bejt horací* (o něčem; označení něčeho samozřejmého: *to je horací* = to je samozřejmé, to je jasné; jde tu o generačně podmíněný úzus; Kříž 2008: 70), V + A (+ p S₄)... *být hodný /za co* (*být* užitečný, *hodit se*, *být uznávaný /pro co*, kvůli čemu), např. *být hodný za pluh*... (*být* schopen každé práce, umět každou práci... Holub 2009: 127–143), V + A + (pS₆): *být lícná/-ý* (snažit se vyhovět, *být* milá, uspokojit někoho), V + A + S₇ *být kvalitě opatřený* (o člověku, který stále někam spěchá).

V + A (+ pS₄): *být tvrdý* (na něco; *být* v určitém ohledu nešikovný... zejména na Doudlebsku: ve vztahu k inteligenci, k určité disciplíně, oboru, dovednosti apod.; také: *být* nechápavý; něco obtížně chápat; srov. SČFI 3; Říha 2002: 55n.).

Se jmenným tvarem adjektiva:

V + A... např. *být/nebýt málek* (být/nebýt lakomý), být pozorně (o stavu před bouří), být stář (s kým... stejného stáří s někým; srov. ČJA 1, mapu č. 8, s. 81)...

S vazbou verba a adjektiva alternuje také vazba V – Adv *být přesčas*, popř. *hodně přesčas*... (přijít pozdě), *být bek* (bäckt... seschlý, „spečený“, zestárlý), *být khek/kchek* (*nebuť hned tak kchek*; drzý; podrážděný, nakvašený; ale také smělý, frajerský; z něm. keck), *být šrek* (r Schreck... vylekaný), *být/nebýt šton* (*im stand sein*... být/nebýt schopen něčeho; např. být schopen něco pochopit)

V + Adv + pS₄... *být na nervy* (*úplně hín* (nervozní, velmi podrážděný, nervově vyčerpaný); reflexe neskl. něm. přídavného jména a příslovce; poněkud zast. ob. zničený; pryč (srov. SSJČ 2:31; SČFI 3). Spojení se vyskytuje v češtině běžně; nikoliv ale běžně s pádovým tvarem na nervy;

být (nějak) kách (kdo/na koho: *je to na mne kách*; *být moc kách*: původně rozšířeno v Čechách obecněji; jít na někoho / na něco příliš rychle; být /něco/ /na někoho/ příliš náhlé; obměna něm. přídavného jména a příslovce *gah* n. *gäh*, které se vyskytuje častěji v tvaru *jäh* a znamená „prudký“; srov., Kách 1924); *být* (na co; např. *na nervy*) *trop* (= slabý, nemocný, postižený); popř. suplement: *ale jinak dobře*; srov. parémii *Hdo/kdo je na nervy trop*, *může být jinak dobře* (o někom, kdo je nervozní, ale hodný); původně z fran. *trop* (= příliš mnoho; hráč musel ukončit karetní hru; patrně ze starofranského *throp*... hromada, kupa. Později přeneseno na situace spojené s ukončením hry; posléze označení bezvýchodné situace či úplného zničení).

Podobné vazby nacházíme u 5 výskytů kombinací se slovesem **dát**: V + S₄... *dát mutaci /pešperaci* (o něčem/někom, co dá /kdo má s něčím/ námahu, potíže); V + pS (V + pS₂... *dát do kouta* (darovat rodiče; např. u parémie: *Dyž dává selka do kouta, nemusí dát hned kohouta*); V + pS₃... *dát ku pohaně* (odsoudit, pohanit); V + pS₄... *dát na odstav* (přestat kojit dítě).

Obdobnou strukturní analýzu jsme provedli také u dalších sloves; u vazeb se slovesem **dělat** (18 výskytů; rovněž u starších dokladů): V + S₄ (+ S₃) *dělat* (komu) *roráty/roratve/roráte* (o ženě, která někomu nadává, spílá; např. manželovi; vyčítat, hádat se: *dělala mu roráte*... podobně *zpívat* (komu) *roráty/ta jeho mu zpívala roratve* (Tetour 2004: 182–184). Podoby pojmenování jsou doloženy z obce Lazíště již z let 1794, 1862, 1865 a 1867; nářečně v podobě **roráte** (v žen. rodě: *dvě roráte*, také pomn., *před rorátami*... popř. *roratve*). Vrefl. + pS₄: *dělat* (popř. na Doudlebsku *srát*) *si přes pysky* (lhát, neplnit dané sliby) apod.

Ve spojeních se často vyskytují tvary slov **jít** nebo **chodit** (včetně prefigovaných forem; celkem 34x), např. na Domažlicku V + S₄: *jít hejtu/hyjt* (bez předložky *na*; jít na návštěvu, navštívit; srov. v Mrákově: Mager 2017: 275–289; Kříž 2008: 48, 54, 67, 69; návštěvník = *hejťák*); V + pS₂: *jít do kotejšů*... (jít pod pe-

řinu, jít spát; *kotejš* = původně ptačí brk, přeneseně: peřina plněná peřím; popř. deminutivní tvar: *jít do kotejšků* /o dětech/ výzva dětem); *jít do stuncí*... jít pro vodu (Kříž 2008: 68), V + S₇... *jít dolem*... (hubnout; Holub 2009); *jít šemerem*... (r Schemer... člověk tající něco; tedy potajmu, jako pletichář), *jít šikou* (jít šikmo, ale také „potácet se”), V + Adv (pův. adaptované adjektivum): *jít šrek* (přeneseně: jít šikmo; jinak ale spíše Strecke, cesta/cestou), obd. *jít na šrek* nebo *šrekou* apod.

30 f.i. najdeme u slovesa **mít** (V + S₄ + kombinace, V + pS, V + Adv), 12 f.i. u tvarů sloves **brát** či **vzít** (popř. u jejich prefigovaných podob; zejména opět v kombinaci V + S či V + pS). Celkem 72 výskytů zajímavých slovesných f.i. jsme potom zachytili u různých dalších sloves. Zajímavým dokladem je spojení V + S₄ (z Prachaticka): *sušit prachandu*... (dělat, vykonávat nudnou, někdy i zbytečnou práci; *prachanda*: stlučené sušené hrušky a jablka; přeneseně; jinak: Koutná 1998: 287; nejstarší záznam pochází už z 19. června 1767); *popondat zásuvku*... vykonat pohlavní akt (o ženě; srov. popis tzv. *konopické* v Bušanovicích; Richterová 2005–2006: 233); *hrát čampla*... (o hře oblíbené mezi chlapci na podzim, při níž se odpaloval zašpícatělý dřevěný váleček z polohy na plochem kamenu; hra je podobná tzv. *špačku*; srov. Nauš 2005–2006: 341). Obdobně na Blatech: *táhnout sirky*... („táhnout” pryč, odejít, končit; např. hovor), *vodit besedy*... (vést dlouhé řeči, rozhovory; Holub 2009). Nebo na Domažlicku: *metat seno*... (vyhazovat seno na půdu; po senoseči, kdy se vidlemi vyhazovalo z vozu seno na místo určené k uskladnění; Kříž 2008: 69); substantivizovaná varianta tohoto frazému zní *metání sena*. Z Doudlebska máme doložené f.i. *hodit rám/ráf* (zabít se, skončit život) či *chytit prant* (do čeho: o zánětu v těle; např. *chytit prant do nohy*; z něm. r Brand... zápal, dokonce i sněť), *obříkat dílo* (domluvit práci), *shánět slídu* (poflakovat se, vyhýbat se práci), *vodit telata* (uvádět novou chasu do služby; srov. jmenný frazém *telecí dni*; Říha 2002: 52n). Řadu dokladů máme na spojení s jinou pádovou vazbou: V + S₇: *sezvánět zvonama* (na Prachaticku; přeneseně i „svolávat lidi”: *tak je tam sezváněl zvonama*; Tetour 2008: 218); V + pS₂: *vyhrabat se /vybřednout* (Čel má *vybřístí*) *z kalužiny* (na Blatech i v jiných lokalitách); ve stejném smyslu na Doudlebsku *dostat se z lokáče* (dostat se z problému, z potíží; srov. také Holub 2007), na Doudlebsku také V + pS₄: *chlístat přes pysky*... (povídat nesmysly, žvanit) nebo V + pS₇: *ostat pod kopravadlem*... (zatajit, zůstat v tajnosti /nejčastěji doma/; o něčem, co se nemá prezentovat veřejně; co má „zůstat v rodině”).

91 výskytů jsme hodnotili u **frazémů jmenných** (zejména typu S + A). Na okrajích sledovaného území (také na Prachaticku, Domažlicku i jinde) se pak objevují zajímavá dvouslovná označení s řídícím členem bába: *kouzelná bába* (ale i *kouzelnice*), *bába čarodená* (ale i *čerod'enice*). Označení *kouzelná bába* se užívá také

pro bylinkářku (pro stařenu sbírající léčivé rostliny a pomáhající při léčení /Vitějovice). *Baba čarodená/čeroděná* bývá spíše zlá, hádává žena (popř. ošklivá, nepořádná, neupravená); spojení se často užívá jako nadávky: *Vi stará babo čeroděná!* (srov. Čižmárová 2018: 7, 10).

V rámci procesu utváření f.i. je třeba zmínit některé zajímavé kolokační **předložkové vazby**:

- typu pS₂ (v SV se vyskytly celkem 7x): + pS₂: *do domu/ dodomu* (označení vstupní části chalupy; ustrnulý genitiv tu někdy nahrazuje funkci nominativu: *tady máme dodomu*; Doudlebsko),
- pS₄: *ve žně* (tvar 4. pl.... *spadl ve žně z odru na mlat, zabil se...* o sběrateli pohádek, sedláku Jiřím Konopovi z Mrákovska, uvádí Mager 2017: 275–289),
- pS₆... *v jedné túře* (Doudlebsko), na Velešínsku: *v pěti hodinách...*

V kombinaci s adjektivy či adverbii jsme ale popsali dalších 10 spojení.

Samostatnou analýzu (a klasifikaci) by si zasloužila i **přirovnání** (v SV jich najdeme 124; tedy ve formě základních položek). V rámci této studie jsme uvedli pouze příklady analytického přístupu. Některá přirovnání však nejsou doložená v SČFI 1. Považujeme je proto za lokálně, teritoriálně (popř. nářečně) příznaková. K takovým dokladům patří typy se základem slovesným i jmenným:

1. se základem (komparandem) jmenným (nominálním; substantivním); na pomězi parémie: jS₁ /+ S₁ (+A): *pívo jak bžunda, žádná pína* – DNS

2. se základem verbálním (slovesným; včetně relátoru, aktualizátoru: V+):

2.1 u většiny sloves:

2.11 s adjektivním komparátem:

+ jA: *chodit jako mrtohlavý*

+ jA + pS₂: *běžet/běhat) jak z faldů vytržený* (SČFI 1 zná jen = *u vytržení*; dsrov. ale DNS),

2.12 se substantivním komparátem:

+ jS₁: *jíst/ žrát jako/ jak žiravina* (dobový neologismus; DNS),

+ jS₁ + pS₆: *dělit se jako (náš) pálený kostelník v ouvodě* (DNS),

+ jS₇ + pS₂: *loupat (čím) jak řetězem do větru* (např. o nešetrném zacházení s náradím; ale SČFI 1: *vyvádět jak utržený od řetězu/ obecněji: ... ze řetězu; být jako na řetěze*) – DNS

(+S₄) + jS₄ (+A): *řezat /bít (koho/ co) jako nemastný zelí* (SČFI 1 obd. velmi přísně a bolestivě fyzicky trestat, uštédřit „tvrký“ výprask; obd.: *být bit jako žito, jako pes...* dostat, co se /do někoho/ vešlo; dostat, až /z někoho/ cucky lítají/ litaly; jč)

2.121 v předložkové vazbě:

+ jpS₂: *lítat (po vsi) jako bez/bej slezena ... (pobíhat /po vsi/ jako pomatený, smyslů zbavený, pominutý, srov. DNS)*

+ jpS₂ + pS₂: *téci jako z kadečky bez utorů* (co, z koho/čeho: voda z něj tekla jako z kadečky bez utorů; DNS)

+ j_pS₄: *jako o přítrž* (DNS)

+ j_pS₆: *chodit/jít...* (také: *být/sedět/stát*) *jako po jahlách; letět jako na perutích* (SČFI 1 neuvádí ani ... *jako na křídlech*; srov. DNS), *plandat jako na věšáku* (kdo/co – na kom/čem): *šaty na něm plandaly jako na věšáku* (měl volné šaty, visely na něm; jč); *viset* (něco na někom, např.: *šaty /na kom/ jako na plotě; šaty na něm visely jako na plotě* (šaty mu byly velké, plandaly na něm; DNS)

2.13 s klauzí:

+ j_{Kl}: *jako (kdy)by (komu) potlouklo* (chodit nepřítomně, schlíple; jč; srov. *být j. m.*), *dělat, jako by se oslýchal/-a* (jako když neslyší... záměna s lexémem *ostýchat se*; jč), DNS;... *jako by (komu) sezobalo* (*jdeš, jako by ti sezobalo*: smutně, nešťastně; DNS, jč), *upalovat, jako by nesl zlato* (rychle utíkat; o někom; jč)

2.2 s vybranými slovesy:

2.21 se slovesem *být*:

+ S₁... *jako krmený šindel* (hubený; DNS), popř. *jak stébélko* (*stébýlko*; DNS); *jako mrtohlavý* (zmateně; např. srov. *chodit jako mrtohlavý*; jč),

+ A + j_S₁: *boubelatá jako hrábě* (hubená; jč), *dobry jako truhla do almárky* (srov. parémii: *Kdo má božihodové/božohodový ruky, ten je dobrý jako truhla do almárky*; o nešikovném člověku; DNS), *neodbytný (prudký, otravný) jako zimnice* (zbrklý nebo vtíravý; DNS), *řídý jako řičice* (nezdravý, vyhublý... přeneseně: jako síto; DNS), *hubený jako šmytec/smytec/smyčec* (DNS); *zamazaný jako capouch* (*capouch*: průdch do komína; Blata; o špindírovi), *vychrtlý jako umilec* (hubený, vyzáblý; srov. DNS)

+ Kl (s klauzí): (to), *jako dyž do ohně leje* (s elipsou; jinak: *jako když olej/vodu do ohně leje*; DNS), *hezký, jako když vypadne ze soustruhu* (neofrazeologismus; DNS)

2.22 se slovesem *mít*:

+ S₄+j_S₁ (+A): (v) *oči jak plužný kolečka* (být vyjevený, mít vykulené oči; DNS);

+ S₄+j_S₄: (něco... např. nohy)... *jako pamvály* (silné, tlusté, obézní apod.; SČFI: mít ruce jako válečky; DNS), (*vlasy*) *dlouhý jako záklasníky* (jč);

+ pS₆+S₄/Adv+j_S₄: *v krku sucho jako trupel* (také: mít žízeň; SČFI 1 jinak: být jako trupel),

+ S₄ (+A)+j_S₁: *oči (zavřené) jako umilec* (o unaveném člověku; jč),

+ S₄ (+A)+j_S₄: *krk (suchý) jako trupel* (mít žízeň; DNS),

+ S₄+j_S₄ (+A): *vlasy jako (nejměkčí/ černé) hedvábí* (obd. *herbávi*; o jemných vlasech; DNS)

Na hranici přirovnání jsou ale také četná další vyjádření, která mají části paremiologický charakter.

1. Vazby pádové:

V + S₄ + (j)pS₂... *mít nohy z olova* (srov....jako z olova; mít „těžké“ nohy, ztěžka jít)

V + S₂ + Komp + (j)S₂... *mít peněz (ještě) víc než želez* (transformace: o bohatém člověku)

V + S₄ (j)S₄ (+A)... *mít oči nejmodřejší len* (běžně: *jako len...*)

2. Vazby předložkové: V + (j)pS₄... *o přítrž (běžít/běžet, běhat, utíkat apod.; rychle, zbrkle)*

3. Vazby s klauzí:

V (+A) + (j)Kl... *být lakomý tak, že by si nechal houšku u zadku/prdele ukroutit* (o velmi lakomém člověku); *být, sotva skrz ně* (něco) *vlk protáh/-l* (o šířce něčeho, o úzkém *prostoru*, např. o úzkých oknech: *byly moc úzký/ouzký, sotva skrz ně vlk protáh*)

V (+A) + (j)Kl... *být (ty jsi/'s... zlatý, dobrý)... do zlata tě zafasovat...* (může jít o pochvalu nebo o výraz ironie (příklad dalších typů kolokací; Holub 2009)

V + S₂ + (j)Kl:

+ S₂ + ... *mít řeči, až přes pysky přetéká* (žvanit, moc mluvit; Zaorálek 1947/2000; Říha 2002).

V + S₄ + (j)Kl

...někoho/ (po)hledat/ *aby hledal s lucernou ve dne (Takového /člověka/, jako je on; podobného, toho aby pohledal/ hledal s lucernou ve dne... apod.; o výjimečném člověku)*

Zajímavé jsou také doklady specifické **valence** v rámci **kolokací**, které mohou být základem f.i. Doložili jsme zatím 24 výskytů takových neobvyklých slovesných vazeb; následně vybíráme pouze několik příkladů:

V pádech prostých:

V + pS₂... *píchnout* (do čeho; vyvolat konflikt)

V + S₃... (vy)ňhourat (někomu; vyčinit/ komu)

V + S₃ + Adv... *pejchat/ komu, odkud* (např. *pejchá jí z hubalky* = páchne mu z úst)

V + S₄/S₃... *biřmovat* (koho/komu, nabít; srov. dále např. parémie: *dobře nabijřmovat včas než nihdá!*; obd.: ohýbej proutek v mládí /škoda rány...)

V + S₄ (+S₃): *fedrovat* (něco/někomu: trpět, tolerovat, snášet /něco); např. už z r. 1587 zápis z jednání městské rady Prachatic; odvozeno: *fedrovat* (něco/komu) *jak oficír* (ironicky: nikomu nic netrpět, nic neodpustit; Starý 2005–2006:296)

V + S₄ + Adv...

stlouci (něco, zejm. svatbu; dohromady... domluvit /něco, zejm. svatbu),

1. v pádech předložkových:

V + pS₃: *prokazovat se*, popř. jak: *štědře*, např. *k čeládce* (Tetour 2005–2006: 218; v obci Laziště je k r. 1861 v Knihách ohlášek bohoslužeb doloženo ve významu „být štědrý“/ ke komu; např. o hospodáři: SOKA PT, DÚ Prachatice, sig. II–200, Kniha ohl. boh. 1864–1872)

V + pS₄... *sloužit* (na koho; srv. *dělat službu*)

V + pS₇... *trefit* (s čím; o něčem, co se povedlo)... např. s vdavkama

2. s adverbialní valencí: V + Adv: *umět/ kam*

3. vzájemná vazba sloves: V + Vrefl. (4. p.): *vidět se* (dát, nechat... *dát se vidět*... darovat, prospět, zachovat se velkoryse + navštívit), *vynajít se* (dát, nechat... *dát se vynajít*... navštívit někoho).

Parémie

Paremie (někdy řazená mezi slovesné frazémy větné) se obvykle chápe jako stálá frazeologická jednotka poskytující celistvé shrnutí didaktického obsahu; např. přísloví, pořekadlo (často kontextová „průpovídka“), pranostika, „okřídlená“ spojení slov, někdo sem řadí i různé průpovídky, situační výroky („sentence“ a „maximy“) apod. (srov. PPM; Kania, Tokarski 1984: 216). Přísloví, pořekadla a pranostiky jsou útvary delší než slova (většinou sestávají z jedné či dvou vět). Pojmenování se obvykle vztahuje na větší či drobnější folklórní útvary (dříve označované jako „mudroslovné“; srov. výše). V počátcích vědeckého přístupu tomu tak bylo především v rámci etnologiw a antropologie. Později se ale pojmenování začalo užívat také v lingvistice; tedy rovněž v rámci frazeologie a idiomatiky. Z důvodu pozdější potřeby přesnějšího vyjadřování se dlouho odlišovaly termíny jako **pořekadlo**, **rčení**, **úřloví** nebo **sousloví**. Termínu **rčení** (popř. **úřloví**, **obrat** apod.) se však dosud užívá spíše v rovině nevětných slovních kombinací (nejčastěji pro frazém kolokační; méně často jde o náhradu pojmenování *parémie*: Rčení). Základní soubor českých přísloví s ohledem na frekvenci jejich výskytu na konci 20. století dosud představuje kniha Dany Bittnerové a Franze Schindlera, která se pokouší o stanovení paremiologického minima v češtině (Bittnerová, Schindler 2003).

V našem korpusu však převažují přísloví prokazatelně nářeční či regionální provenience.

Jeden z nejvýznamnějších světových paremiologů, Matti Kuusi, pro všechny útvary **přísloví** užil pojmenování **sananparret**. Zařadil je tak do jediné (oddělené) skupiny (srov. Sananlaskut 1997: V). Kuusi analyzuje přísloví podle témat a následně je kategorizuje (srov. databázi Kuusi 2001).

V souboru SV je zařazeno i několik desítek **pořekadel**; např. z Domažlicka: *co masopust dokáže, to prosinec hukáže*... (Parémie tu naznačuje, že občas o masopustním veselí dochází k otěhotnění; srov. Kříž 2008: 71).

Formule

Jako **formule** můžeme chápat různé *kvazitransformace* (např. posměšky na rozhraní dialogu: *Co eště? Starý kleště!...* srov. u Čelakovského: *Což ještě? Staré zleště! Jedná se* odpověď nejčastěji adresovanou dětem – na otázku *Co?*; Holub 2007; podobně je tomu u oblastně jihočeské repliky *Co? Sklo!* Stejnou funkci má odpověď na dětskou výzvu *Dej mi!...* *Dejmy sou v komíně!*; srov. Formule).

K *monologickým posměškům* potom lze řadit žertovné strašení dětí, např. na Českbudějovicku *basama s fousama...* (obd. běžného strašení typu *bububu!*), popř. na Blatech posměšek malému dítěti (*ráček – mrháček*) nebo posměšek dítěti, které se zmýlilo (*rybička – chybička*; srov. Holub 2009), popř. na širším jč území výsměšný nesouhlas, ironické popření tvrzení druhého (*houby s octem na kyselo*). Samostatně lze k této skupině přiřadit různé *nadávky* či *kletby* (např. *S + pS₄...sak na ryby!*, popř. spojení s klauzí: *aby mu ruka zdřevěněla!*, *aby mu prdel otekla!*, *aby mu nos zesejratěl!*... jč; doložil i Čelakovský 1949; DNS: *sejra* = na Doudlebsku: tvaroh).

Pomezí typy frazémů

Kombinace dvou verbálních frazémů utváří pomezí typ $V + S_4 + pS_2 + V + pS_4$: (*při*)vábit myši do pasti + (*při*)vábit na topinku suchou (koho/co, popř. *do pasti*), která splývá do paremiologického typu *na tu topinku suchou také nepřivábí myši do pasti* (zde jde o výrok popisující marnost snažení, které není podloženo dostačnou motivací; jde tu o typické nářeční spojení; srov. Holub 2007); do jisté míry k této skupině patří i frazém typu $V - pS + Kl$ (*být z Dráždan, ne z Berouna*; srov. DNS: 389).

Současné výsledky výzkumu nářečních frazémů

Základním předpokladem sběru f.i. v regionu je především uspokojivý kontakt s uživateli lokálních dialektů. Na západě i na jihu Čech se postupně utváří síť respondentů. Dílčí projekty jsou ovšem ve stádiu vývoje. Návrhy řešení nadřazeného projektu oblastního a nářečního frazeologického slovníku českého jihozápadu se proto musí zaměřit na charakter a typy nářečních frazémů, na specifika metod jejich záznamu i na průběžné hodnocení současného terénního výzkumu (z hlediska stavu jeho realizace i s ohledem na stanovení perspektiv). Rozšiřuje se možnost širší spolupráce místních dialektologů (zejména v rámci evidence promluv rodilých mluvčích) a posiluje se význam výzkumu v příhraničních oblastech.

Závěrem

Shrnuli jsme záznamy frazémů z českého jihu (z Doudlebska, Prachaticka a Netolicka, Hornoblanicku i z oblasti „Blat“) a z českého západu (z Chodska a z Domažlicka, z Klatovska a z Plzeňska). Doložili jsme některé možnosti diferenciací frazémů směrem k okrajům území (k nejjižnějšímu a nejzápadnějšímu úseku českého osídlení), jejich vazby na místní prostředí a na různé typy frazeologických modelů. Provedli jsme syntézu závěrů dosavadního sběru jihočeské a západočeské frazeologie (s využitím odborných, vlastivědných i studentských prací).

V oblasti Doudlebska (s přesahem na tzv. Vitorazsko a Novohradsko) jsme znamenali základní vzorek frazémů (283 jednotek, tedy 19,7 % SV), z nichž lze významnou část označit za nářeční. V lokalitách Prachaticka (popř. Netolicka a Hornoblanicka; 69 položek, tedy 4,8 % SV na širším Prachaticku) a tzv. „Blat“ soustavný výzkum zatím neproběhl (a na Blatech). Na Prachaticku tvoří podstatnou část zdrojů záznamy sborníků „Zlatá stezka“, na tzv. „Blatech“ (107 položek, tj. 7,5 % SV) výsledky sběru Marie Krškové (často s ohledem na obrozenecké záznamy, např. v návaznosti na sběr F. L. Čelakovského, V. Kamarýta apod., popř. na sběr K. Klostermanna). K mluvě Klatovska, Přešticka a okolí Plzně poskytly podklad místní slovníky (např. Přešticka či Červeného Poříčí), popř. tzv. „slovníky plzeňštiny“ 1997–1998). Na Domažlicku má výzkum nářečí (potažmo i nářeční frazeologie dlouhou tradici. Můžeme vybírat z materiálu Hruškova slovníku, z pi-etní edice slovníku Jindřicha Jindřicha i z řady diplomových prací posluchačů univerzit; také ale z prací chodských písmáků (celkem 130 položek, tj. 9,1 % SV). V souhrnu všech dosud zkoumaných lokalit je dnes zpracováno 589 položek (51 % SV). V současném SV však nacházíme celkem 1358 frazémů a idiomů (včetně přirovnání) a 78 (doložených) parémií. Po uspořádání souborů však budeme moci vycházet ze základu 1436 položek.

Frazémy slovesné jsou nejčastěji zastoupeny především spojeními se slovesem *být* (58 položek); nejčastější strukturní kombinace typu V + S. Zastoupeny jsou také vazby předložkové (V + pS). Nacházíme též četné vazby s adjektivem (V + A); především se složeným tvarem (a někdy s Adv). 91 výskytů jsme hodnotili u frazémů jmenných (zejména typu S + A). V SV najdeme dále 124 přirovnání lokálně, teritoriálně (nářečně) příznaková, a to typy se základem slovesným i jmenným. Doložili jsme rovněž 24 výskytů nevyklých slovesných vazeb (valence v rámci kolokací). Upozornili jsme dále na výskyt nářečních parémií, zejména přísloví a pořekadel, popř. formulí či některých pomezních typů frazémů.

Pramenný zdroj

Inventář domácnosti Ludmily Khernerové z r. 1736: Státní okresní archiv Prachatice (SOKA PT), AMNE (průběžně), Pozůstalosti 1731–1741, karton 102 (19. června 1767).

Elektronický zdroj

The Matti Kuusi international type system and database of proverbs. Outi Lauhakangas (2001) The Matti Kuusi International Type System of Proverbs. FFC 275. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. Dostupné z <https://www.mattikuusiproverbtypology.fi/> (Kuusi 2001).

Seznam některých zkratek a značek

- (j) – užití frazému blízkého přirovnání, ale bez přímého vyjádření komparátoru (implicitní typ); u přirovnání existuje možnost alternativního vyjádření
- aj. – a jiné
- an. – a následující
- DNS – kniha *Doudlebské nářečí a slovník*
- E. M.
- f.i. – frazeologie a idiomatika
- FaI – Čermák, F.: *Frazém a idiom*, CzechEncy 2017
- GL, z.s. – Genius loci, zapsaný spolek
- j – komparátor u přirovnání (nejčastěji „jako“; explicitní typ)
- jč – obecně jihočeské (potvrzeno naším předvýzkumem)
- Kl – klauze
- ob. – obecné pojmenování
- obd. – obdobně
- p. – pád
- popř. – popřípadě
- pS₃ – předložkový pád (číselné označení v dolním indexu)
- s komparátorem;
- S, A, V, Adv, Int – označení slovních druhů
- S₄ – číselné určení v dolním indexu = označení pádu prostého
- SČFI – *Slovník české frazeologie a idiomatiky*
- SOKA PT... Státní okresní archiv Prachatice
- srov. – srovnej (srovnání)

SSJČ – B Havránek a kol. (red.), *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 1989; dostupné z <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

SV – souhrnný, sebraný vzorek
zast. – zastaralé pojmenování.

SUMMARY

THE STATE OF PHRASEOLOGY IN THE SOUTH-WESTERN BOHEMIA AT THE TURN OF THE MILLENNIUM AND ITS REFLECTION IN LITERATURE

The paper deals with phraseology of local dialects in South Bohemia (the regions of Doudleby, Prachatice-Netolice and Blata) and West Bohemia (the regions of Domažlice and Klatovy and the surroundings of Pilsen). The project of the phraseological dictionary of the South-western Bohemia is presented. The phrasemes are described in terms of territorial and thematic diversity. In the paper there are documented the collections of the South Bohemian and West Bohemian phraseology. The research of phraseology and its specification is shown on selected models. The direct field research and its reflection in literature as well as verbal art (according to particular areas) are also involved in the paper. The system of phraseology and paremiology is included as well. The phrasemes in the paper are divided into following groups: verbal and nominal, propositional and polypropositional. The characteristics of comparisons are presented, too, and so are the types of pareties. The comparisons in SČFI (The Dictionary of Czech Phraseology and Idioms) are not documented. The results of contemporary research of dialectological phrasemes are presented in the paper as well as the records of native speakers' speeches.